

DOI: <https://doi.org/10.15407/mzu2024.33.065>
УДК 316.32.327.5.913(73)

Андрій Мартинов

д-р. іст. наук, проф., пров. наук. співроб.
Інститут історії України НАН України
01001, Україна, Київ, вул. Михайла Грушевського, 4
E-mail: martynov.andriy15@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9802-5980>

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СКЕПТИЦИЗМ ТА АНТИАМЕРИКАНІЗМ У ЄВРОАТЛАНТИЧНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ НА ПОЧАТКУ ХХІ ст.

Стаття присвячена компаративному аналізу розвитку європейського скептицизму та антиамериканізму в публічному політичному процесі в США та Європейському Союзі. У країнах Європейського Союзу під поняттям європейський скептицизм розуміється негативне ставлення до процесу європейської інтеграції та його функціонального результату у вигляді Європейського Союзу. У США переважно в ультраконсервативних колах під європейським скептицизмом мається на увазі критичне ставлення до ЄС як уособлення проєкту ліберальної демократії. Антиамериканізм як ідеологічна установка присутня не тільки у європейських ультралівих політичних колах, а й у європейських ультраправих політичних колах. У США ідеологеми антиамериканізму яскраво проявили себе в русі «чорношкірі мають право жити». Європейський скептицизм та антиамериканізм активно використовуються пропагандою РФ і КНР як ознаки нібито неминучої кризи «колективного Заходу» та «закономірного переходу» до багатополярного світу, в якому західні демократії не матимуть вирішального значення для подальшого розвитку.

У висновках наголошується, що популістські хвороби ліберальних демократій активно використовують автократії для дискредитації демократичного досвіду політичного життя. Одночасно Росія, Іран, Китай намагаються скористатися із дискурсів щодо сценаріїв ізоляції США від активної зовнішньої політики й самообмежень Європейського Союзу у проведенні власної спільної зовнішньої політики та нав'язують свої варіанти «гібридних війн», виштовхуючи західні впливи з ключових регіонів Східної Європи, Близького Сходу, Південно-Східної Азії. Зважаючи на це, переведення ідей антиамериканізму та європейського скептицизму з кола провідних тенденцій публічного політичного життя на

його глибоку периферію насправді може забезпечити більшу стабільність не тільки ліберальних демократій, а й сучасних міжнародних відносин.

Ключові слова: антиамериканізм, європейський скептицизм, Європейський Союз, США, ультраліві, ультраправі.

Andriy Martynov

Doctor of History, Professor, Leading Researcher
Institute of History of Ukraine
the National Academy of Sciences of Ukraine
4, Mykhailo Hrushevskiyi Street, Kyiv, 01001, Ukraine
E-mail: martynov.andriy15@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9802-5980>

EUROPEAN SCEPTICISM AND ANTI-AMERICANISM IN THE EURO-ATLANTIC POLITICAL PROCESS IN THE EARLY TWENTY-FIRST CENTURY

The article is devoted to a comparative analysis of the development of European scepticism and anti-Americanism in the public political process in the United States and the European Union. In the countries of the European Union, the term European scepticism refers to a negative attitude towards the process of European integration and its functional result in the form of the European Union. In the United States, mostly in ultra-conservative circles, European scepticism refers to a critical attitude towards the EU as the embodiment of the liberal democracy project. Anti-Americanism as an ideological attitude is present not only in European far-left political circles, but also in European far-right political circles. In the United States, the ideology of anti-Americanism was clearly manifested in the Black Lives Matter movement. European scepticism and anti-Americanism are actively used by Russian and Chinese propaganda as signs of an allegedly inevitable crisis of the 'collective West' and a 'natural transition' to a multipolar world in which Western democracies will not be crucial for further development.

The conclusions emphasise that populist diseases of liberal democracies are actively used by autocracies to discredit the democratic experience of political life. At the same time, Russia, Iran, and China are trying to take advantage of discourses on scenarios of the US isolation from active foreign policy and the European Union's self-restrictions in pursuing its own common foreign policy and impose their own versions of 'hybrid wars', pushing Western influence out of key regions of Eastern Europe, the Middle East, and

Southeast Asia. In view of this, the transfer of ideas of anti-Americanism and European scepticism from the circle of leading trends in public political life to its deep periphery can actually ensure greater stability not only for liberal democracies, but also for modern international relations.

Keywords: *anti-Americanism, European scepticism, European Union, USA, far-leftists, far-rightists.*

Президент США Білл Клінтон і прем'єр-міністр Великої Британії Тоні Блер, які просували дерегуляцію та приватизацію економік своїх країн, заклали підґрунтя для появи наприкінці 2010-х років лівого і правого популізму як політичної бази антиамериканізму та європейського скептицизму. «Тоді як неолібералізм загрожував ліберальній демократії, — пише Ф. Фукуяма, — створюючи надмірну нерівність і фінансову нестабільність, лівий лібералізм перетворився на сучасну політику ідентичності, різні версії якої потім почали підривати засновки самого лібералізму»¹.

Історично значимі політичні події, такі як вибори президента США в листопаді 2024 р. і вибори нового складу Європейського парламенту в червні 2024 р. актуалізували проблеми присутності ідей і суспільних настроїв європейського скептицизму та антиамериканізму в публічному політичному просторі ЄС і США. Якщо у країнах Європейського Союзу під поняттям європейський скептицизм розуміється негативне ставлення до процесу європейської інтеграції та його функціонального результату у вигляді Європейського Союзу, то в США переважно в ультраконсервативних колах під європейським скептицизмом мається на увазі критичне ставлення до ЄС як уособлення проєкту ліберальної демократії. Констатація «кризи ліберальної демократії» є передумовою для проявів антиамериканських настроїв у Європі, а також європейських скептичних позицій як у Європі, так і в США. Цікаво, що антиамериканізм як ідеологічна установка присутня не тільки у європейських ультралівих політичних колах, а й у європейських ультраправих політичних колах. Натомість у США, як це не парадоксально, ідеологеми антиамериканізму яскраво проявили себе в русі «чорношкірі мають право жити» (Black Lives Matter — BLM). Теоретично можна було би стверджувати, що це не має значення, а ці ідеологеми посідають маргінальні позиції. А проте європейський скептицизм та антиамериканізм активно використовуються пропагандою РФ і КНР як ознаки нібито неминучої кризи «колективного Заходу» та «закономірного переходу» до багатопольярного світу, в якому західні демократії не матимуть вирішального значення для подальшого розвитку. Упродовж тривалого часу здавалося, що популізм — це явище, типове для бідних держав зі слабкими демократичними традиціями та

нерозвинутими громадянськими інститутами. На початку XXI ст. стало зрозуміло, що популізм явище демократичне. Нерідко популістські лідери стають диктаторами, але свою відомість і народну любов вони завоюють демократичними методами, об'єднуючи навколо себе різні соціальні групи заради міфічної боротьби за справедливість.

Уже події війни за незалежність США 1775–1783 рр. зафіксували в американській суспільній думці скептичне ставлення до традиційних європейських монархій, які стримували американську свободу. Стрімкий розвиток США, уявлення про особливу американську місію стимулювали появу ідеології “America First”, яка до Першої світової війни породила ізоляціоністські суспільні настрої і відповідний зовнішньополітичний курс США. Американське урбанізоване суспільство модернізувалося швидше і якісніше за європейські суспільства. Наприкінці XIX ст. стереотип про жахливого американця — ненаситного, хвалькуватого найманця й бундючного шовініста — був частиною європейського мислення.

Пряма участь США в Першій і Другій світових війнах породила суперечливе ставлення до США в Європі. Особливо після Другої світової війни, коли США стали лідером євроатлантичної спільноти. За умов «холодної війни» СРСР намагався грати на антиамериканських настроях у Європі та скептичних настроях щодо Європи в США заради руйнування євроатлантичної єдності. Путінська російська імперія намагається скористатися радянським досвідом, підтримуючи антиамериканські настрої як у лівому, так і правоконсервативному сегментах політичних сил у Європі.

Аналіз основних досліджень, присвячених проблемі антиамериканізму і європейського скептицизму, засвідчує факт прискіпливої уваги науковців до цієї теми. Американський політолог Ф. Фукуяма констатував, що «праві популісти й ліві прогресисти невдоволені сучасним лібералізмом не через фундаментальну слабкість цієї доктрини. Вони радше нарікають на те, як він змінився за останні кілька поколінь». Далі автор навів аргументи на користь цього твердження: «Неолібералізм повів економіку в бік величезного зростання нерівності й призвів до катастрофічних фінансових криз, які в багатьох країнах світу значно більше зашкодили простим людям, ніж багатим елітам... Інституційні принципи лібералізму захищають права всіх людей, включно з наявними елітами, які не бажають відмовлятися від багатств і влади, а тому стоять на заваді поступу до соціальної справедливості для відкинутих груп. Багато нетерплячих молодих активістів у Америці та Європі вважають лібералізм застарілою позицією, «системою», нездатною реформувати себе»².

Популісти набирають популярності внаслідок слабкості їхніх супротивників, а не завдяки силі їхніх прихильників. Тільки в періоди полі-

тичної стабільності та наявності в суспільстві консенсусу навколо політичних цінностей середина позиція приносить електоральний зиск, позаяк вона найбільше резонує з ідеалами середньостатистичного виборця. Поляризована політична культура швидко перетворюється на поживне середовище для популістів як своєрідних чемпіонів радикальних гасел і дій. Американський історик Т. Снайдер дослідив особливості формування в 2010-х роках популістських течій у політиці РФ, Європи і США на тлі феноменів В. Путіна й Д. Трампа³. Президент США Дж. Буш молодший у своїх спогадах «Ключові рішення» наголошував на важливості збереження трансатлантичної єдності та заперечував надмірний скептицизм щодо відмови Німеччини і Франції підтримати дії США в Іраку⁴. Президент Б. Обама у спогадах «Земля обітована» критикує стереотипні американські уявлення, які поділили за Дж. Буша європейців на представників «нової» і «старої» Європи⁵. Класик сучасної світової політологічної думки Ф. Фукуяма в розлогіму дослідженні «Витоки політичного порядку» констатував ймовірність виникнення специфічних комплексних умов, які можуть спровокувати деградацію демократичного політичного режиму та послаблення спроможності суспільства і правлячих еліт до раціонального мислення та стереотипного реагування на взаємне сприйняття американців і європейців⁶. Натомість колишній державний секретар США М. Олбрайт, яка мала персональний досвід вимушеної еміграції з Європи наприкінці 1930-х років, виступила із засторогою щодо загрози наступу популістського фашизму як у Європі, так і у США⁷. Відомий американський публіцист Б. Вудворд проаналізував перший рік президентства Д. Трампа як виклик інституціям американської демократії. Однією із складових трампістського популізму є ізоляціонізм від євроатлантичної спільноти⁸. Спираючись на ідеологію ультраправого лібертаріанства, колишній радник Д. Трампа на етапі президентської виборчої кампанії 2016 р. Дж. Бреннан різко розкритикував політичну практику ліберальної демократії та доклав чимало організаційних зусиль заради консолідації у країнах ЄС ультраправого політичного простору⁹. Американський політолог Дж. Пакер у статті «Як Америка поділилась на чотири частини» доводить, що конкуренція республіканських і демократичних еліт підриває соціальні цінності й руйнує політичні інститути. На думку цього автора, можна вести мову про: 1) «Вільну Америку», яка орієнтується на консервативні цінності, 2) «Справжню Америку», скептично налаштовану до глобалізму, 3) «Розумну Америку» — ліберальну освічену еліту, 4) «Справедливу Америку» — покоління міленіалів, яке стурбоване расовою й соціальною нерівністю¹⁰. Кожен із зазначених політичних сегментів має власне уявлення про євроатлантичні союзи зобов'язання та сприйняття Євросоюзу. На

думку президента США Дж. Картера, проявом кризи є приблизно рівнозначна кількість прихильників ізоляціонізму й ліберального демократизму в американському суспільстві¹¹. Ще на президентських виборах у США 2008 р. проявив себе популістський політичний Рух чаювання (за алюзією на події зі знищенням партій британського чаю, яка дала старт Війні за незалежність США) та з'явився ультраправий американський медіа-ресурс Breitbart.com.

Представник консервативного флангу Республіканської партії колишній радник Д. Трампа з питань національної безпеки Дж. Болтон у своїх спогадах солідаризувався з ідеями Д. Трампа щодо стимулювання європейців до збільшення військових витрат у рамках виконання зобов'язань у НАТО¹². Німецький історик Х. Вінклер відлік періоду кризи у європейсько-американських відносинах, проявами якої стало посилення антиамериканізму та європейського скептицизму, вів від початку світової економічної кризи 2008 р., яка, на думку цього автора, не закінчилася і за десять років. Проявами цієї кризи, наголошує Х. Вінклер, є посилення антиамериканських та європейсько-скептичних настроїв¹³. Колишній директор ФБР США Дж. Комі у своїх спогадах наголосив на кримінально-популістському стилі політичної діяльності Д. Трампа. «Опинившись на орбіті Трампа, я згадував свою кар'єру прокурора, коли боровся з мафіозі. Коло мовчазної згоди. На чолі всього бос. Клятви вірності. Війна ідеологій. Велика та мала брехня заради кодексу честі, який ставив організацію вище моралі та вище правди»¹⁴. Це не просто спільна риса європейських та американських популістів нинішньої доби, а й відкритий виклик інститутам та практикам демократії.

Мета статті полягає у з'ясуванні об'єктивних і суб'єктивних передумов появи й розвитку антиамериканських і європейсько-скептичних настроїв у американському та європейському суспільствах та впливу цих тенденцій на світову політику.

Якісне поглиблення процесу європейської інтеграції наприкінці 1990-х — на початку XXI ст. стимулювало загострення суспільно-політичних дебатів щодо ціннісних підходів до балансу між національними й наднаціональними органами влади Європейського Союзу. «Жодна політична система, хай якою зрілою вона видається, — пише вітчизняний дослідник французького інтегрального націоналізму І. Гомза, — хоч би якими функціональними були її інститути, а політичні практики — злагодженими, і хоч би якою тяглою вона була в часі, не забезпечена від дисфункцій, здатних сприяти поширенню страху занепаду»¹⁵. Адже страх занепаду є одним із засадничих компонентів національної колективної ідентичності, тож рано чи пізно хтось, ваблячи національним відродженням, запрогне суспільного впливу і політичної влади. На цю мету працюють європейські ліві і праві популісти.

Початок ХХІ ст. позначився гострою глобальною економічною кризою, що стимулювала активізацію різноманітних популістських рухів, які користуються сприятливими умовами амбівалентності багатьох традиційних політичних ідеологій, розмиванням демаркаційних ліній між «правочентристами» й «ліво-центристами», занепадом класичних масових політичних партій. На дріжджах політичного популізму ростуть рейтинги крайніх правих і крайніх лівих партій. Демократичні, ліберальні цінності піддаються серйозним випробуванням. Авторитарні режими збирають несподівані дивіденди.

Антиамериканізм у країнах Євросоюзу має різні ступені поширення. У Німеччині він представлений «Лівою партією», а з 2024 р. «Союзом Сари Вагенкнехт» і партією «Альтернатива для Німеччини». У країнах «нової» Європи анти-американізм є маргінальною течією у суспільній свідомості. Слід враховувати, що соціальна структура більшості європейських суспільств на стадії переходу від індустріального до постіндустріального суспільства радикально ускладнилась. Можна вести мову про сім соціальних прошарків, які відрізняються між собою за становищем у суспільному виробництві і політичних відносинах. Верхівку цієї структури становить незначна кількість еліти, яка має владу і власність. Другий соціальний прошарок — це люди, які отримують стабільні гарантовані доходи. Третій прошарок — це кваліфіковані кадри «менеджери» і програмісти. Четвертий прошарок зменшується, але це все ще робітники фізичної праці (аграрії та індустріальні працівники). П'ята група — це прекаріат, тобто працівники за контрактом, які не мають стабільних доходів. Шоста група — це безробітні, які живуть на соціальну допомогу, нарешті сьома група — це соціальне дно. Як бачимо, крім еліти та андеграунду, всі інші соціальні прошарки не можуть не перебувати під впливом ризиків стрімких соціальних змін. Тому вони є вразливими для популістської пропаганди.

Голосування громадян Великої Британії за вихід із Європейського Союзу, яке відбулося 23 червня 2016 р., дало новий імпульс європейським скептикам, які представлені переважно правими популістськими політичними партіями. Перемога 8 листопада 2016 р. на президентських виборах у США Д. Трампа перетворювала політичний наступ європейських скептиків на помітний тренд політики в країнах-членах Європейського Союзу. Європейським оптимістам у відповідь залишалось попереджати, що гіпотетичний розпад Євросоюзу не приведе до відновлення повноцінного суверенітету національних держав, але може поставити їх у залежність від великих держав за межами Європи.

Тенденція до посилення європейських скептичних настроїв перешкоджає консолідації та реалізації настанов зі створення «Сполучених

Штатів Європи». Колишній Президент ФРН Й. Гаук визнавав популізм головною загрозою для внутрішньополітичної стабільності Німеччини та інших країн Євросоюзу¹⁶. Черговим доказом цього стала бурхлива президентська виборча кампанія у Франції, де кандидат від «Національного фронту» Марін Ле Пен наполягала на виході Франції з Євросоюзу¹⁷.

У 1990 р. американський футуролог Елвін Тоффлер у монографії «Нова парадигма влади. Сила. Багатство. Знання» прогнозував, що зіштовхнувшись з низкою екологічних криз і трагедій, рух «зелених» «заради втілення своїх вимог перейде до повномасштабного екологічного тероризму»¹⁸. Рушійною силою лівого популізму стали «старі ліві» — соціалісти, анархісти, троцькісти, які вступили в союз із протекціоністськи налаштованими профспілками. Другу ідеологічну течію складають ті, хто протестує проти швидкого зникнення Старого світу та посилення глобальної конкуренції. У середовищі лівого і правого популізму в Європі популярні антиамериканські настрої. Ні лівий, ні правий популізм не можуть домогтися покращення місцевого самоуправління, аби гроші потрапляли до рук бідних.

Один із засновників процесу європейської інтеграції Ж. Монне наголошував, що спільні інститути дають можливість долати популізм. «Дисонанс між урядами, настрій людей та хаос у речах могли сповільнити, але не зупинили рух, започаткований механізмом інституцій. Насправді європейське мислення існувало і нікуди не зникало, навіть коли його більше не було помітно на рівні урядів. Воно містилося в самому механізмі та вимагало свого функціонування. А створені інституції мали власну силу, яка вивищувалася над готовністю людей»¹⁹.

Суспільні науки тільки намагаються проаналізувати можливі наслідки глобальної фінансово-економічної кризи, перша хвиля якої припала на 2008–2010 рр., для зміни домінування лівих, правих, ультраправих політичних сил у країнах Європейського Союзу. Вибори до Європейського парламенту, які відбулися 2010 р., дали можливість «новим правим» консолідуватися в цьому представницькому органі Євросоюзу. Це підтвердило парадоксальність ситуації, коли послідовні супротивники європейської інтеграції як одного з проявів наднаціональної політики, спрямованої на обмеження егоїзму національних інтересів країн ЄС, користаються її перевагами. З іншого боку, це засвідчує сталість демократичної традиції Євросоюзу, яка досить ефективно використовується навіть її відвертими супротивниками.

Світова економічна криза стимулювала позиції «нових правих» як у «старих» країнах Євросоюзу, так і у нових країнах-членах ЄС, які приєдналися до Спільноти впродовж 2004–2013 років. Причому вони мають схожу соціальну базу підтримки своїх ідей. Йдеться про збіднілі

прошарки міського середнього класу, безробітних, студентську молодь. Французький соціолог П. Бурд'є запровадив до наукового обігу поняття «прекаріат» (невизначений, ризикований), яким характеризує працівників за наймом, які не мають стабільної зайнятості, соціальних гарантій та впевненості в найближчому майбутньому. Британський соціолог Г. Стендінг у праці «Прекаріат — новий небезпечний клас» веде мову про вплив цих «нових маргіналів» на політичні настрої у різних країнах світу, включно з країнами ЄС²⁰. Водночас криза ускладнила процес формування загальноєвропейської (або «євросоюзівської») ідентичності. Натомість отримав попутний вітер у свої вітрила корабель традиційної національної ідентичності. Окрім того, досить часто йдеться навіть не про модерні, а про домодерні ідентичності, які діють на рівні «свій» — «чужий». Політичні результати цієї тенденції не змусили довго чекати на себе.

Націоналістичні баталії поставили на межу виживання Бельгію. Місцеві валлони та фламандці на початку 2011 р. завели у глухий кут переговорний процес щодо формування правлячої коаліції. Це позначалося на фінансовому становищі Бельгії. Адже реально лише членство Бельгії у Євросоюзі, а також виконання Брюсселем функцій європейської та євроатлантичної політичної столиці, зберігають це королівство від територіального розпаду. Проте кожен новий виборчий цикл повертає Бельгію до проблеми пошуку нового балансу впливу між головними громадами країни, ультраправі частини яких дедалі частіше об'єднуються проти «мусульманської загрози».

Нідерландські націоналісти від виборів до виборів упродовж 1990–2017 рр. посилювали свій внутрішньополітичний вплив. У 2010 р. вони домоглися виведення нідерландських військ із Афганістану. Улюбленою темою лідера нідерландських «нових правих» В. Відерса є пропаганда ідеї депортації із Нідерландів усіх мусульман. Ця партія використала з метою посилення європейського песимізму політичну боротьбу навколо ратифікації Угоди про асоціацію між Україною та Євросоюзом.

Помітний електоральний успіх на парламентських та президентських виборах у Франції демонструє «Національний фронт». Навіть у стабільній Швеції посилюються позиції шведських ультраправих націоналістів. Адже величезні бюджетні кошти, які шведські власті використовують із метою інтеграції мігрантів, стають подразником для шведських ультраправих популістів. Послідовна демонстрація цих настроїв кидає виклик наднаціональним механізмам функціонування Європейського Союзу. Тому не дивно, що правлячі еліти в країнах ЄС намагаються врятувати проєкт спільної європейської грошової одиниці «євро» як найважливішого «матеріалізованого» результату європейської інтеграції.

Не далеко від «старої» Європи в цьому ультраправому політичному повороті відстали й центральноєвропейські країни. Щоправда, відомий

історик Н. Девіс дивується з приводу того, що «політологи знайшли поділ на «західні» та «незахідні» форми націоналізму»²¹. Проте з історичного погляду нічого дивного в цьому немає. Адже східноєвропейські націоналізми розвивалися переважно за важких умов відсутності структур національної державності або обмеженої незалежності та суверенітету. Натомість західноєвропейські націоналізми, пройшовши горнило двох світових війн, з початком процесу європейської інтеграції дискредитували себе. Впродовж 1960–1990-х років ультранаціоналістичні політичні сили у країнах «ядра» Євросоюзу перебували на маргінальних позиціях.

Помітні типологічні відмінності між «західними» та «незахідними» формами націоналізму спостерігаються й на межі ХХІ століття. Якщо у країнах Центральної Європи націоналістичний політичний тренд відіграв важливу роль у процесі декомунізації, але при цьому був орієнтований на ідею «повернення до об'єднаної Європи», то у країнах Західної Європи ультраправі політичні сили здебільшого очікували на сприятливішу політичну кон'юнктуру.

Економічна криза, як слушно зазначає французький дослідник Д. Моїзі, посилює настрої радикалізму. Отримують суспільну підтримку партії радикального, а часом — націоналістичного забарвлення. До того ж вони демонструють свою консолідованість і налагоджують між собою зв'язки в загальноєвропейському масштабі²². Водночас розуміння ролі «нових правих» у актуальному політичному житті центральноєвропейських країн неможливе без ретроспективного звернення до новітнього історичного досвіду їхньої посткомуністичної трансформації.

Після падіння тоталітарних режимів перед країнами Центральної Європи постала потреба трансформації у напрямку до норм та стандартів Європейського Союзу. Результатом успішної обраної стратегії став вступ Польщі, Угорщини, Чехії та Словаччини до ЄС. Посткомуністична трансформація обумовлювалася чітким суспільним усвідомленням послідовного відродження демократичної політичної системи, сучасної моделі ринкової економіки. Загалом процес трансформації мав як спільні риси, які були зумовлені, насамперед, прагненням центральноєвропейських країн вступити до ЄС, так і деякі національні особливості. Останні визначалися різним рівнем розвитку зазначених країн, їхньою історичною специфікою, а також неоднаковим баченням національними елітами тактики проведення демократичних реформ.

Водночас важливим консолідуючим фактором для центральноєвропейських країн стало функціонування Вишеградського блоку. Збереження регіональних інтеграційних та коопераційних зв'язків сприяло усвідомленню перспективи європейської інтеграції. Вона пов'язана з копенга-

генськими критеріями членства в ЄС, тобто зі стабільною функціональною демократією, конкурентоздатною ринковою економікою, дієвою правовою системою, готовністю виконувати зобов'язання країн-членів Євросоюзу. Європейська інтеграція стала своєрідним компасом, який давав можливість за будь-яких політичних катаклізмів тримати курс на Євросоюз. Зрештою, саме чинник європейської інтеграції на початку ХХІ ст. дав можливість «синхронізувати» процес реформ у країнах-кандидатах на вступ до ЄС. А після 1 травня 2004 року Польща, Чехія, Угорщина та Словаччина доробляють «домашні завдання» щодо критеріїв членства, уже перебуваючи в Європейському Союзі.

Польську модель реформ умовно можна вважати класичною з погляду швидкості «шокових» змін. Це і не дивно, адже після 1945 р. польське суспільство й нація перебували в перманентній опозиції до соціалістичної держави. Такий стан речей сприяв самоорганізації суспільства, що стало дієвим інструментом протидії авторитарному контролю. Досвід народного повстання 1956 р., заворушення 1970 р., виникнення незалежної профспілки «Солідарність» 1981 р. детермінував можливість відкинути як стратегію революції «знизу», так і тактику реформ «згори». Було обрано шлях структурної реформи через створення автономного громадянського суспільства. Адже за відсутності незалежного громадянського суспільства громадянська права легко скасовуються.

Після запровадження військового стану 1981 р. польська держава стала демонструвати самообмеження у переслідуванні опозиції. З'явилася модель самостійної культури громадянського суспільства, виявом якої стала профспілка «Солідарність». Неспроможність режиму подолати економічну кризу відкрила нові можливості перед опозицією. Компроміс між владою та опозицією було досягнуто в умовах вибору між «шоковою терапією» та занепадом. У червні 1989 р. на вільних парламентських виборах перемогла опозиційна «Солідарність». Польща дала приклад швидких реформ. Л. Бальцерович скасував контроль над цінами, заморозив заробітні плати. Спостерігалосся падіння життєвого рівня населення, але результатом стали радикальні макроекономічні зрушення. Суперечливі наслідки економічних реформ прискорили процес не лише соціальної, а й політичної диференціації польського суспільства.

Наявність численного середнього класу перетворила політичне життя Польщі не лише на змагання між лівими та правими політичними силами, а й консолідувала демократію. Польща здобула безцінний досвід співжиття лівоцентристських урядів та правих президентів і навпаки. У 1997 р. були започатковані важливі інституційні реформи — адміністративно-територіальна, охорони здоров'я, пенсійного забезпечення та освіти. 1 травня 2004 р. Польща стала членом ЄС. Активна співпраця Польщі зі

структурними фондами Європейського Союзу дала можливість досягти упродовж життя одного покоління середнього європейського рівня життя. Причому нішу ультраправих партій у Польщі фактично посіла правоцентристська консервативна партія «Право і справедливість», заснована братами Качинськими. Саме вона монополізувала процес конкуренції із ліберальною «Громадянською платформою» та відтиснула на маргінес, наприклад, «Союз польських родин».

Як певну альтернативу польській моделі можна розглядати варіант посткомуністичної трансформації колишньої Чехословаччини. Тут також була своя історична специфіка. Силове придушення Празької весни 1968 р. призвело до стресового стану суспільства. Без цього досвіду, мабуть, важко було уявити спонтанний народний протест у листопаді 1989 р., коли оксамитова революція відкрила нові суспільні можливості. Завдяки цьому було подано приклад для світу мирного національного самовизначення чехів та словаків. 1 січня 1993 р. утворилися незалежна Чеська Республіка та Словацька Республіка.

Чехія без застосування методів «шокової терапії» провела лібералізацію цін. Приватизація відбувалася на чесних аукціонах. На підставі закону про реституцію громадянам поверталось майно, відібране чи конфісковане за комуністичного режиму. Реформування економіки відбувалося із збереженням певних соціальних гарантій. Здійснювалася люстрація співробітників комуністичного режиму. Парламентський плюралізм, ефективна виборча система дали можливість демократичним шляхом формувати владу на всіх рівнях. Послідовно проводяться антикорупційні заходи. Чехія швидко повернула собі провідні позиції у Центральній Європі.

Складнішим і суперечливішим був шлях посткомуністичної трансформації у Словаччині. Структурна перебудова словацької економіки впродовж 90-х рр. XX ст. відбувалася насамперед за рахунок внутрішніх резервів. Рівень життя був дещо нижчим, ніж у сусідній Чехії. Складно відбувалася адміністративна реформа, повільно поліпшувалася ситуація у сфері освіти та охорони здоров'я. До 1997 року напівавтократичний уряд В. Мечіара часто перебував під вогнем європейської критики. Однак Словаччина змогла самоорганізуватись і провести своєрідне демократичне прискорення. Завдяки цьому реформи стали осмисленішими та послідовнішими, і країна встигла на потяг, який вивіз її до ЄС. 1 травня 2004 р. Чехословаччина у своєрідний спосіб відродилася у складі Європейського Союзу. А проте це вже інша якість рівноправного та взаємовигідного союзу народів у демократичній інтеграційній системі.

Угорський досвід посткомуністичної трансформації також був своєрідним. Політичний імпульс радикальним змінам Угорщина здобула

першою серед країн Центральної Європи. Швидко було знайдено міжпартійний консенсус щодо пріоритетів реформ. Праві та лівоцентристські уряди проводили послідовні демократичні та ринкові перетворення.

На початку 90-х рр. ХХ ст. угорська економіка, перебуваючи у стані реструктуралізації, переживала важкі часи зростання рівня безробіття, інфляції. Уряд взяв курс на активне залучення іноземних інвестицій. Прискорення економічного розвитку Угорщини супроводжувалося зростанням довіри до неї з боку зарубіжних інвесторів. Щоправда, після вступу Угорщини до ЄС з'ясувалося, що не всі проблеми перехідного трансформаційного періоду були успішно вирішені. У 2006 р. стало відомо, що уряд Ф. Дюрчана, аби виграти вибори, дещо «нафантазував» щодо реального стану економіки. Замість обіцяних соціальних благ довелось тугіше затягнути паски. Водночас угорське громадянське суспільство не пішло на радикалізацію протестів, аби дати уряду можливість виправити становище.

Отже, польський досвід антикомуністичного руху «знизу» (1956 р., 1981 р.), чехословацький досвід демократичних реформ «згори» (1968 р.), угорський досвід переходу від революційного руху «знизу» (1956 р.) до вдалої трансформації режиму у 1989 р. — це історичні сценарії трансформації країн Центральної Європи. Загалом проєкт європейської інтеграції ми можемо розглядати як один із найважливіших регіональних аспектів процесу глобалізації.

У світі окреслилася діалектична протилежність нинішній глобалізації — локалізація, що виражається у прагненні збереження рідної мови, національних цінностей і культурної спадщини. Нагадаємо, що антикомуністичні трансформації у країнах Центральної Європи відбувалися під ідеологічним забезпеченням патріотичних концепцій.

Водночас антирадянський націоналізм органічно доповнювався міфологізованою свідомістю повернення в русло європейської цивілізації. Однак після вступу 1 травня 2004 р. більшості центральноєвропейських країн до Європейського Союзу досить швидко стало зрозуміло, що дійсність не завжди є тотожною міфологізованим очікуванням. Болісні «непопулярні реформи» плавно перейшли восени 2008 р. у світову фінансово-кредитну кризу. Саме соціально-політична реакція на цю реальність підштовхнула популярність ультраправих націоналістичних політичних сил у більшості центральноєвропейських країн.

24 жовтня 2009 р. за ініціативи ультраправої партії «За кращу Угорщину» (Йоббік) було створено «Альянс європейських національних рухів». Станом на початок 2011 р. партія «За кращу Угорщину» (Йоббік) мала 47 депутатів у національному парламенті (з 386) та 3 депутати у Європейському парламенті. Для партії, створеної 2002 р., це пристойний

результат. Хоча перший досвід участі у виборах до парламенту Угорщини 2006 р. був невдалим. Однак у ніч із 17 на 18 вересня 2006 р. активісти «Йоббік» очолили бурхливу акцію протесту проти уряду соціаліста Ф. Дюрчяня. За оцінками сил безпеки, заворушення були найбільшими з 1956 р. за своїм масштабом. У 2007 р. партія сформувала напіввійськову організацію «Угорська гвардія», яка взяла собі за емблему уніформу «нілашистів». Потужні позиції партії «Йоббік», звичайно, обумовлюються не лише наслідками світової економічної кризи, а й національними травмами, яких Угорщина зазнала за результатами Першої та Другої світових війн. Ідеалом вони вважають відродження «Великої Угорщини» включно із Трансільванією, Воєводиною та Закарпаттям. Однак на більшу критику від Євросоюзу заслуговує «націоналістична» політика угорського уряду на чолі з лідером партії «Фідес» В. Орбаном.

Натомість у Чехії та Словаччині до ультраправих націоналістичних рухів влада застосувала жорсткі заходи. Наприклад, 2002 р. у Чехії створена «Робітничка партія» (лідер Т. Вандас). На парламентських виборах 2004 р. результат партії, яка пропагувала «національний опір» європейській інтеграції, був мінімальний. Ідеологічно партія є близькою до угорських ультра. Обидві виступають проти членства своїх країн у ЄС та НАТО. У листопаді 2008 р. «Робітничка партія» була заборонена Верховним Судом Чеської Республіки. У Словаччині 1995 р. створена громадська асоціація «Словацька посполітисть» (лідер М. Котлеба). Ідеалом для партії став Й. Тісо та його націоналістично-авторитарний режим.

Польська ультра націоналістична партія «Національне відродження Польщі» не представлена в Сеймі. Однак один із її активістів М. Камінський упродовж певного часу очолював апарат інформаційної політики президента Л. Качинського. У Румунії існує відразу дві ультра націоналістичні партії. Одна з них має назву «Нові праві» та представлена також у Молдові. Ідолом для неї є засновник «Залізної гвардії» К. Кодряну. У 2000 р. лідер партії «Велика Румунія» В. Тудор ледь не став президентом Румунії, але тоді обійняв посаду депутата Європейського парламенту. Під час висилки ромів влітку 2010 р. із Франції саме Тудор запропонував здійснити «м'яку» етнічну чистку та депортувати їх на історичну батьківщину до Індії.

Однак, на нашу думку, більші електоральні успіхи мають популісти у країнах «старої» Європи. Значні електоральні здобутки має «Національний фронт» М. Ле Пен у Франції, в італійському політичному житті присутня популістська партія Б. Грілло «П'ять зірок», популярною в Нідерландах є партія Г. Віддерса, а в Бельгії — «Влаамський блок». У іспанському парламенті представлена популістська партія «Podemos»

(іспанською мовою «ми можемо»). Також популістські партії мають помітний політичний вплив у скандинавських країнах-членах ЄС. Крім того, кандидат від «Австрійської партії свободи» Н. Хофер показав непоганий результат на президентських виборах 2016 року у цій альпійській республіці. Варто згадати, що тенденція до правої популістської критики Євросоюзу зіграла свою роль у визначенні позиції британського електорату на референдумі щодо виходу з ЄС, який відбувся 23 червня 2016 року.

9 червня 2024 року відбулися вибори нового складу Європейського парламенту. Виборча кампанія до Європейського парламенту пройшла під гаслами запровадження жорсткішого міграційного законодавства та запеклих дебатів щодо російської війни проти України та її значення для Європи. На фініші виборчої кампанії навіть правлячі у більшості країн ЄС центристи, незалежно від того, чи вони є лівими чи правими центристами, піддалися домінуючій громадській думці та почали виступати за обмеження міграції. Зрештою, вибори нового складу депутатів Європейського парламенту принесли головну сенсацію — поразку політичного блоку президента Франції Е. Макрона та перемогу ультраправого «Національного об'єднання» М. Ле Пен. У Німеччині «Альтернатива для Німеччини» посіла друге місце, натомість партії правлячої коаліції соціал-демократів, зелених і вільних демократів програли опозиційним християнським демократам. Саме перемога християнських демократів у ФРН залишила непогані шанси У. фон дер Ляйєн знову очолити Європейську комісію. Поки що зрозуміло, що символічні перемоги європейських скептиків зафіксовані у Австрії («Австрійська партія свободи» впевнено йде до федеральної влади), Бельгії (упевнено перемогла партія «Фламандський інтерес»), Чехії, Франції (перемога «Національного об'єднання»), Угорщині (ФІДЕС), Італії (перемога коаліції Дж. Мелоні), Нідерландах (партія свободи В. Вілдерса), Польщі (Право і справедливість), Словаччині (Напрямок соціал-демократія Р. Фіцо). Другі або треті місця європейські скептики посіли у Болгарії, Естонії, Фінляндії, Німеччині, Латвії, Португалії, Румунії, Іспанії, Швеції. З наведених результатів зрозуміло, що Європейський парламент скликання (2024-2029 років) буде правіший за скликання (2020–2024 років). Проте ліві і праві центристи все ще мають можливість формувати Європейську комісію. Однак кандидатів на посади європейських комісарів визначають національні уряди. Тому ймовірно, що у країнах, де європейські скептики перемогли або показали великий результат, їхню позицію доведеться враховувати. Відкритим є питання, як вибори нового складу Європейського парламенту вплинуть на стратегію розвитку європейської інтеграції.

Американці як нація переважно орієнтовані на сучасне і майбутнє, аніж на минуле. Різноманітні «історичні травми» донедавна не були

предметом актуального політичного дискурсу. Американська мрія концентрується на потребах повсякденності, а не на перманентному переживанні минулого. Не дивно, що на відміну від багатьох посткомуністичних країн Східної Європи, США ніколи не створювали державний інститут національної пам'яті, аби проводити офіційну «політику пам'яті». Однак історія завжди є політикою, повернутою в минуле. Тому на кожному новому перехресті історичних шляхів у міру посилення суспільно-політичного протистояння актуалізуються різноманітні війни колективної пам'яті. Цьому процесу не запобігає навіть постмодерний стан колективної свідомості, віртуалізація політичних процесів, спроби формування «суспільства театру», де донедавна чимало історичних процесів здавались майстерно поставленими виставами. Проте пандемія коронавірусу максимально жорстко поставила питання вибору стратегії розвитку процесу глобалізації. Полем битви за цю стратегію стала президентська виборча кампанія 2020 р. у США. Її перипетії визначили боротьбу між умовними «ізоляціоністами», символом яких став 45-й президент США Д. Трамп (він намітив тенденцію виходу США із проєктів трансатлантичної і транс-тихоокеанської зон вільної торгівлі, перегляд умов функціонування наднаціональних структур, таких як НАТО, ООН, ВООЗ тощо), та такими само умовними «ультраглобалістами», які є апологетами «майбутнього, яке настає» у вигляді бездержавної фінансово-корпоративної електронної нетократії (*neto-cratos* влада мережі). Етап глобалізації «до» Д. Трампа був своєрідним *Present Continuous*, тобто продовженням теперішнім часом. Однак «ультраглобалізм» є часом без теперішнього, лише з «темним минулим доби модерну» і постмодерним майбутнім із новим кіберлюдством без расових, гендерних і культурних відмінностей. Актуальні події розривають зв'язок між минулим і сучасним, що робить майбутнє непередбачуваним.

Ф. Фукуяма у фундаментальному дослідженні «Витоки політичного порядку» констатував, що «країни не рівно прив'язані до свого минулого ... те, що трапилося, продовжує справляти серйозний вплив на природу і характер їхньої політики»²³. Для США такою історичною травмою є рабство та Громадянська війна 1861-1865 років. Проте одним із важливих наслідків Громадянської війни стала «ліберальна демократія, — пише Ф. Фукуяма, — це дещо більше, ніж голосування більшості на виборах; це — складний набір інституцій, що стримує й регулює здійснення влади через право та систему стримувань і противаг»²⁴. За державним функціоналом ліберально-демократична система орієнтована на «вічне сучасне», а не історично-конфліктне. Згаданий Ф. Фукуяма наприкінці 1980-х рр. вважав цю систему «кінцем історії». Однак С. Гантінгтон актуалізував науковий дискурс щодо тектонічних зсувів у американській

колективній свідомості. Він у монографії «Хто ми?» шукав відповіді на питання, як після 1960-х рр. усвідомлення американської ідентичності пішло на спад, адже їй стали загрозувати субнаціональні, двонаціональні і транснаціональні ідентичності. Але «Америка стає світом. Світ стає Америкою. Америка залишається Америкою»²⁵. Однак постмодерн сформував мультикультурний образ цієї Америки. Така мультикультурність створює різні варіанти тлумачення історії США.

«Усяку війну, — пише керівник Ради з міжнародних відносин Р. Хаас, — ведуть принаймні тричі. Уперше, коли постає саме питання — вступати у війну чи ні, достатні для цього причини чи ні. Удруге, коли йде сама війна і солдати гинуть на полях битв. Утретє, коли починається дискусія про уроки війни і повоєнний устрій»²⁶. Ці міркування стосуються і Громадянської війни в США середини XIX століття.

Президент «Американської історичної асоціації» Д.Ф. Родс (1848–1927) став автором класичного наративу історії Громадянської війни 1861–1865 років. Він констатував, що «ніхто в Америці не хотів, не чекав і не планував громадянську війну»²⁷. Колишня державний секретар США за адміністрації Дж. Буша молодшого К. Райс висловила переконання, що ліберальне ставлення до колишніх конфедератів перешкодило закрити та остаточно пережити цю трагічну сторінку американської історії. Адже «арештований, — пише К. Райс, — був лише один воєначальник армії конфедератів, а іншим, включно із генералом Робертом Лі, дозволили розійтися по домівках. Не гірше повелося й цивільним лідерам Конфедерації. Кількох із них арештували, проте до суду не притягли жодного. Джефферсон Девіс, президент Конфедерації й вихованець Вест-Пойнту, кілька місяців посидів за ґратами, але його разом із іншими звільнили без суду, і до кінця своїх днів він залишався символом гордості для найбільш відданих конфедератів»²⁸. Далі К. Райс наголошує, що «на думку майже всіх істориків, Реконструкція зазнала поразки. Але були й позитивні моменти: військових губернаторів скеровували на зміцнення нових законів, було вжито заходів для навчання чорних, звільнені дістали свою частку місць в легіслатурах». Однак «ветерани Конфедерації з Теннессі заснували 1865 року ку-клукс-клан; незабаром ця організація поширилася по всьому регіону»²⁹. Зрештою К. Райс констатує, що «емоційно жива історія Громадянської війни» сприяла тому, що вона «не бачила ку-клукс-клан у дії, а мої батьки — так»³⁰. Звичайно, Реконструкція південних штатів 1865–1890 рр. не супроводжувалась суспільними конфліктами навколо тлумачення нещодавньої історії Громадянської війни. Брати участь у Реконструкції могли амністовані білі з південних штатів. Громадяни мали забути про війну заради відновлення миру. Південні штати були поділені на п'ять військових округів, голова округу

мав право оголошувати військовий стан, аби захистити права чорного населення. У міру ратифікації 15-ї поправки до Конституції США про права чорношкірих американців у складі США були відновлені права колишніх штатів Конфедерації впродовж 1868–1870 років. Наприкінці ХІХ ст. вважали, що Північ втомилася від проблем Півдня. «Перехід Америки до демократії не був надто гладеньким. Хоча й прагнула цього вся країна, видатний експеримент кілька разів опинявся під загрозою. Найбільш уроджений дефект Америки — це первородний гріх рабства і його наслідків». На думку К. Райс, «перші сто років американської історії були позначені корупцією, протекціонізмом та оборудками із зацікавленими особами, що загрожувало добробуту й вірі в інститути з боку громадян»³¹.

Головною метою Реконструкції було зменшення політичних відмінностей між північними і південними штатами. Щоправда після першого президента вихідця з півдня США Е. Джексона, який обійняв свою посаду в 1868 р., другим вихідцем із півдня, обраним президентом у 1913 р., став В. Вільсон. «Несправедливість, з якою стикалися чорні американці в добу до панування громадянських прав, — наголошує К. Райс, — була схожа на ту несправедливість, з котрою стикаються люди під недемократичними режимами в усьому світі»³². У своїх спогадах «Незвичайні звичайні люди» К. Райс констатувала, що наприкінці 1950-х рр. «мої батьки та їхні друзі фактично не мали особистих відносин із білими»³³.

Критика американської ліберальної еліти представлена у книзі про ректора Джорджтаунського університету Д. Бреннана «Проти демократії». Адепт правоконсервативної ідеології пропонує замінити стереотипи групових переконань практикою критичного індивідуального мислення. Це має дати можливість перейти від ірраціональної демократичної політичної участі до так званої епістократії як «влади тих, хто знає». Популізмом оголошується голосування плебсу всупереч побажанням інтелектуальної еліти. Н. Гінгріч один із ідеологів виборчої кампанії Д. Трампа 2016 р., констатував, що 45-му президентові вдалося об'єднати традиційних республіканських виборців, які вірять у вільні ринки, «малий» уряд і традиційну мораль, демократів «синіх комірців», які мріяли про нову індустріалізацію США, а також протестний сільський електорат. Політичною платформою консолідації електорату Д. Трампа стали націоналізм, правий популізм, протекціонізм. Трамп позиціонується як антилівий, антиполіторетний, проамериканський президент. Перманентно Д. Трамп закидав демократам заперечення стратегії асиміляційної американської ідентичності та плекання ідентичності мультикультурності, поділу американської нації на расові, національні, релігійні, сексуально-гендерні та інші підгрупи. Демократка М. Олбрайт узагальнила тради-

ційні ліберальні ідеологічні претензії до Д. Трампа: «серед його улюблених мантр є та, що суди США упереджені, ФБР корумпована, преса майже завжди бреше, а вибори фальсифіковані. В середині країни ці прокляття мають деморалізований і роздільний вплив. Американці ще ніколи не чули, щоб президент із такою зневагою говорив про інститути США. Одначе аудиторія Трампа охоплює весь світ. Замість того, щоб заохочувати інших поважати й брати приклад зі Сполучених Штатів, він закликає до протилежного»³⁴. Фактично це тези російської пропаганди антиамериканізму та заперечення американської демократичної політичної системи.

Отже, виборча кампанія 2016 р. та президентські роки Д. Трампа створили сприятливі передумови для загострення символічних ідейних війн між адептами різних варіантів колективної пам'яті про Громадянську війну у США, а тригером цих процесів став локдаун періоду пандемії та старт активної фази президентських виборчих перегонів 2020 року. М. Олбрайт духовно-політичну ситуацію за доби 45-го президента США описує так: «наші політичні партії воюють одна з одною й водночас розколюються в середині самих себе. Ми маємо президента, який вважає доброю політикою ошукувати громадян, а підхід його до світових проблем породжує в одних підлабунство, тоді як у інших руки стискаються в кулаки»³⁵. За таких умов потрібен був тільки привід, аби ситуація загострилася. 25 травня 2020 р. афроамериканець Дж. Флойд був убитий поліцейським. Це стало тригером інформаційної пропаганди проти Д. Трампа в умовах виборчої кампанії. Рух «Black Lives Matter» є віддзеркаленням демократичної більшості, яка створюється на основі консолідації афроамериканців, латиноамериканців, жінок з вищою освітою, лівих лібералів, орієнтованих на гендерну ідентичність.

Досить швидко зазначений рух актуалізував історичну пам'ять про Громадянську війну, хоча проти расової сегрегації виступали непрямі нащадки колишніх рабів, засуджуючи білих, які не є прямими нащадками рабовласників. Символом боротьби проти сегрегації швидко стали атаки на меморіали героїв колишньої Конфедерації. Нагадаємо, що меморіал — це матеріальне місце пам'яті, що відображає соціальні та колективні інтерпретації минулого. Предметом конфліктів стали пам'ятники. Джефферсон Фініс Девіс (1808–1889) президент Конфедеративних Штатів Америки. Генерал Томас Джонатан Джексон (Джексон Кам'яна Стіна, 1824–1863) командувач армії Конфедерації у переможній кампанії Громадянської війни в долині Шенандоа та у битві під Харперс-Феррі. Генерал Роберт Едвард Лі (1807–1870) командувач армії Конфедеративних Штатів у другій битві при Булл-Ран, Фередіксберзі, Чанселорсвіллі. Джозеф Егглстон Джонстон (1807–1891) командувач військових округів Конфедерації.

Під час протестів було повалено чимало пам'ятників Х. Колумбу. Перші такі спроби були ще 1992 р., коли відзначали 500-річчя відкриття Америки європейцями. Подразником для учасників протестів стала пам'ять про сьомого президента США (1829–1837) Е. Джексона — плантатора і рабовласника, відомого етнічними чистками племен червоношкірих³⁶.

28 серпня 1963 р. марш до Меморіалу А. Лінкольну на чолі з М.Л. Кінгом став символом боротьби за громадянські права афроамериканців. Закон про громадянські права 1964 р., ліберальне еміграційне законодавство 1965 р. радикально змінили стан справ. Афроамериканці отримали права виборців. Кінець 1960-х рр. позначився періодом загострення суспільних конфліктів і насиллям. 4 квітня 1968 р. у Мемфісі був убитий М.Л. Кінг.

«Велике суспільство», деклароване президентом Л. Джонсоном, стало реальністю після перемоги США в «холодній війні». За часів президентства Б. Клінтона спорадичні расові заворушення нівелювались успіхами соціальної політики демократів. Перший афроамериканець на посаді президента США Б. Обама акцентував увагу на відродженні цінностей американської мрії. Однак саме за Б. Обами виникли передумови, які допомогли Д. Трампу перемогти в листопаді 2016 року. Зрештою, активістів «Black Lives Matter» драгували навіть пам'ятники першому президентові США Дж Вашингтону, який був рабовласником та змусив автохтонних американців відмовитись від багатьох територій. Поліції на піку протестів довелося охороняти у столиці побудований 1888 р. 150 метровий меморіал на честь Дж. Вашингтона.

Найактивнішими були протести у «червоних» штатах, які традиційно підтримують Республіканську партію, здебільшого розташовані в центрі і на півдні США. «Сині» демократичні штати локалізовані на обох океанських узбережжях і на півночі США. Так звані «фіолетові» штати від виборів до виборів хитаються між демократами й республіканцями. Найбільші з «фіолетових», «перехідних» у електоральному сенсі, штатів — Флорида та Огайо. Вогнепальну зброю мають більше «червоні» штати, менше — «сині». «Сині» штати багатші за «червоні». У республіканців зазвичай жорстка антиеміграційна риторика. Рух «BLM» був підтриманий навіть у окремих штатах «іржавого поясу» промислового регіону Північного Сходу й Середнього Заходу США: Іллінойс, Індіана, Огайо, Мічиган, Нью-Йорк, Нью-Джерсі, Пенсильванія, Меріленд, Західна Вірджинія.

Президентські вибори 3 листопада 2020 р. виграв кандидат демократичної партії США Дж. Байден. Проте Д. Трамп це не визнав і стигмулював штурм Конгресу своїми прихильниками 6 січня 2021 року. Ця подія стала потужним ударом по американським цінностям як прояв

антиамериканізму у дії. Дуже важливо, що за президентства Дж. Байдена вдалося залагодити протиріччя між ЄС і США, актуалізовані за його попередника Д. Трампа. Унаслідок російської широкомасштабної агресії проти України після 24 лютого 2022 р. унаочнилася важливість справжніх ліберальних цінностей у ЄС і США. Однак президентська виборча кампанія 2024 р. актуалізувала настрої антиамериканізму та європейського скептицизму. Війна РФ проти України відклала реалізацію проекту створення Трансатлантичної зони вільної торгівлі. Критиками цього проекту у країнах ЄС є профспілки та ліві політичні сили³⁷. Показово, що супротивниками цього проекту в США є прихильники Д. Трампа. Так ідеї антиамериканізму та європейського скептицизму інтегруються між собою.

Символічний рубіж — 2026 рік, коли відзначатимуть 250-річчя незалежності США, ідеологічно важливий. Домінантно залишається тенденція збільшення демократичної та електоральної кількості небілих американців. Тобто «класичні» Сполучені Штати, в усіх сферах життя яких домінували білі американці з англосаксонською протестантською ідентичністю та відповідними історичними уявленнями, самі стають історією. Політичною реальністю стає ситуація, коли білі американці стають меншістю. Навряд чи така «нова меншість» відмовиться від власного тлумачення будь-яких етапів історії США, включно з найгострішими.

Отже, соціальну базу європейських скептиків у США та ЄС, а також антиамериканських настроїв у ЄС, створюють спроби конструювання Трансатлантичної зони вільної торгівлі між ЄС і США. Війна в Іраку 2003 р. стимулювала прояв різного ставлення до США у країнах «старої» Європи і «нової» Європи. У державах Балтії і Вишеградської четвірки ставлення до США переважно позитивне. В Угорщині більше орієнтуються на «трампістську» Америку, а не ліберально-демократичну Америку. Аналогічну позицію займає в Німеччині партія «Альтернатива для Німеччини», а у Франції — партія М. Ле Пен. Євроатлантична єдність залежить від динаміки внутрішньополітичних процесів у країнах ЄС і США. Цим прагнуть скористатися Китай і РФ, які особливо у країнах Глобального Півдня намагаються максимально дискредитувати ліберальну демократію.

Історичний досвід свідчить, що найгірший сценарій для політичного розвитку Європи — це неформальне об'єднання ультраправих та ультралівих популістів заради руйнування фундаменту демократії. У США 67% 18-29 літніх американців симпатизують Демократичній партії, а 96% із них мають ліберальну політичну ідеологію. Серед молодих дівчат консерватизму симпатизують 4%. Рейтинг довіри до церков від 2017 р. знизився з 73% до 55%. Республіканці за 10–12 років зі своїм порядком денним не матимуть шансів у політиці, адже кожне нове покоління дедалі

більше ліберальне й атеїстичне³⁸. У США молодь лівішає, що стимулює в ультраправих почуття втрати перспективи та радикалізує їх. Популістські збої у функціонуванні політичних систем Європейського Союзу і США створюють додаткові ризики для світової системи. Незбалансоване економічне зростання в США після перемоги в «холодній війні» відбулося на тлі стагнації політичної системи та пов'язаного з нею гальмування зміни поколінь у елітах. Унаслідок цього утворилися два центри громадської активності: один рветься у постмодерну неоліберальну далечінь, а другий залишається на консервативних позиціях традиційних або навіть архаїчних цінностей.

Популістські хвороби ліберальних демократій активно використовують автократії для дискредитації демократичного досвіду політичного життя. Одночасно Росія, Іран, Китай намагаються скористатися із дискурсів щодо сценаріїв ізоляції США від активної зовнішньої політики й самообмежень Європейського Союзу у проведенні власної спільної зовнішньої політики та нав'язують свої варіанти «гібридних війн», виштовхуючи західні впливи з ключових регіонів Східної Європи, Близького Сходу, Південно-Східної Азії. Зважаючи на це, переведення ідей антиамериканізму та європейського скептицизму з кола провідних тенденцій публічного політичного життя на його глибоку периферію насправді може забезпечити більшу стабільність не тільки ліберальних демократій, а й сучасних міжнародних відносин.

¹ Фукуяма Ф. Лібералізм і його протиріччя. Київ, 2023. С. 51.

² Фукуяма Ф. Лібералізм і його протиріччя. Київ, 2023. С. 9.

³ Snyder T. The Road to Unfreedom. London, 2019. 350 p.

⁴ Буш Дж. Ключові рішення. Київ, 2010. 380 с.

⁵ Obama B. A Promised Land. New York, 2020. 890 p.

⁶ Фукуяма Ф. Витоки політичного порядку. Київ, 2018. 500 с.

⁷ Олбрайт М., Вудворт Б. Фашизм: засторога. Київ, 2019. 360 с.

⁸ Вудворт Б. Страх. Трамп у Білому домі. Київ, 2020. 340 с.

⁹ Бреннан Дж. Проти демократії. Київ, 2021. 280 с.

¹⁰ Packer G. How America Fractured into Four Parts. URL: <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2021/07/george-packer-four-americas/619012/>

¹¹ Carter J. Unsere gefährdeten Werte. Amerikas moralische Krise. München, 2006. 360 s.

¹² Болтон Дж. Кімната, де це сталося. Київ, 2021. 420 с.

¹³ Winkler H. A. Zerbricht der Westen? Über die gegenwärtige Krise in Europa und Amerika. München, 2017. 400 s.

¹⁴ Комі Дж. Вища вірність. Правда, брехня і лідерство. Спогади директора ФБР. Київ, 2023. 288 с.

¹⁵ Гомза І. Республіка занепаду. Ідеологія французького інтегрального націоналізму за Третьої республіки. Київ, 2021. 450 с.

¹⁶ Gauck: “Populismus ist ein Brandbeschleuniger für Angst“. URL: <http://www.sueddeutsche.de/politik/bundespräsident-gauck-populismus-ist-ein-brandbeschleuniger-fuer-angst-1.3364110>

¹⁷ Marin Le Pen forciert den Frexit. URL: <http://www.sueddeutsche.de/politik/front-national-marin-le-pen-forciert-den-frexit-1.3364152>

¹⁸ Тоффлер Е. Нова парадигма влади. Сила. Багатство. Знання. Київ, 2003. 500 с.

¹⁹ Монне Ж. Спогади. Харків, 2017. 480 с.

²⁰ Standing G. Basic Income. London, 2017. 320 p.

²¹ Davis N. Europe. A History. London, 1998. 600 p.

²² Moisi Dominique. New Wave Nationalism. URL: <http://www.project-syndicate/moisi61/English>

²³ Фукуяма Ф. Витоки політичного порядку. Від прадавніх часів до Французької революції. Київ, 2018. 500 с.

²⁴ Там само. С. 20.

²⁵ Huntington S. USA identity. New York, 2008. 600 p.

²⁶ Хаас Р. Розхитаний світ. Зовнішня політика Америки і криза світового ладу. Київ, 2019. 400 с.

²⁷ Rhodes J. History of the Civil War: 1861–1865. New York, 1917. 454 p.

²⁸ Райс К. Демократія. Харків, 2018. 360 с.

²⁹ Там само. С. 47.

³⁰ Там само. С. 48.

³¹ Там само. С. 44.

³² Там само. С. 50.

³³ Райс К. Незвичайні звичайні люди. Київ, 2011. 360 с.

³⁴ Олбрайт М., Вудворт Б. Фашизм: засторога. Київ, 2019. 360 с.

³⁵ Там само. С. 15.

³⁶ Remini R. A Short History of the United States. New York, 2008. 373 p.

³⁷ Lang J. Was “Bidenomics” für Deutschland und Europa bedeuten. URL: <https://www.cicero.de/wirtschaft/usa-biden-chine-eu-bidenomics-mittelklasse-industriepolitik>

³⁸ Scherzer P. Neoconservative Images of Europe. Europhobia and Anti-Europeanism in the United States 1970-2002. Berlin, 2023. 385 p.

REFERENCES

1. Albright, M., Woodward, B. (2019). *Fashyzm: zastorooha*. Kyiv [in Ukrainian].
2. Bolton, J. (2021). *Kimnata, de tse stalosia*. Kyiv [in Ukrainian].
3. Brennan, J. (2021). *Proty demokratii*. Kyiv [in Ukrainian].
4. Bush, G. (2010). *Kliuchovi rishennia*. Kyiv [in Ukrainian].
5. Carter, J. (2006). *Unsere gefährdeten Werte. Amerikas moralische Krise*. München [in German].
6. Comey, J. (2023). *Vyscha virnist'. Pravda, brekhnia i liderstvo. Spohady dyrektora FBR*. Kyiv [in Ukrainian].
7. Davies, N. (1998). *Europe. A History*. London [in English].
8. Fukuyama F. (2023). *Liberalizm i joho protyrichchia*. Kyiv [in Ukrainian].
9. Fukuyama, F. (2018). *Vytoky politychnoho poriadku. Vid pradavnikh chasiv do Frantsuz'koi revoliutsii*. Kyiv [in Ukrainian].
10. Gauck: Populismus ist ein Brandbeschleuniger für Angst. <http://www.sueddeutsche.de/politik/bundespräsident-gauck-populismus-ist-ein-brandbeschleuniger-fuer-angst-1.3364110> [in German].

11. Gomza, I. (2021). *Respublika zanepadu. Ideolohiia frantsuz'koho intehral'noho natsionalizmu za Tret'oi respubliky*. Kyiv [in Ukrainian].
12. Haass, R. (2019). *Rozkhytanyj svit. Zovnishnia polityka Ameryky i kryza svitovoho ladu*. Kyiv [in Ukrainian].
13. Huntington, S. (2008). *USA identity*. New York [in English].
14. Lang, J. Was Bidenomics für Deutschland und Europa bedeuten <https://www.cicero.de/wirtschaft/usa-biden-chine-eu-bidenomics-mittelklasse-industriepolitik> [in German].
15. Marin Le Pen forciert den Frexit. <http://www.sueddeutsche.de/politik/front-national-marin-le-pen-forciert-den-flexit-1.3364152> [in German].
16. Moisi Dominique. New Wave Nationalism. <http://www.project-syndicate/moisi61/> English [in English].
17. Monnet, J. (2017). *Spogady*. Kharkiv [in Ukrainian].
18. Obama, B. (2020). *A promised Land*. New York [in English].
19. Packer, G. How America Fractured into Four Parts. URL: <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2021/07/george-packer-four-americas/619012/> [in English].
20. Remini, R. (2008). *A Short History of the United States*. New York [in English].
21. Rhodes, J. (1917). *History of the Civil War: 1861–1865*. New York [in English].
22. Rice, C. (2018). *Demokratia*. Kharkiv [in Ukrainian].
23. Rice, C. (2011). *Nezvyhajni zvyhajni liudy*. Kyiv [in Ukrainian].
24. Scherzer, P. (2023). *Neoconservative Images of Europe. Europhobia and Anti-Europeanism in the United States*. Berlin [in English].
25. Snyder, T. (2019). *The Road to Unfreedom*. London [in English].
26. Standing, G. (2017). *Basic income*. London [in English].
27. Toffler, A. (2003). *Nova paradyhma vlady. Syls. Bahatstvo. Znannia*. Kyiv [in Ukrainian].
28. Winkler, H. (2017). *A. Zerplicht der Westen? Über die gegenwärtige Krise in Europa und Amerika*. München [in German].
29. Woodward, B. (2020). *Strach. Tramp u Bilomu domi*. Kyiv [in Ukrainian].